

The attention is focused on the characteristics of each of the methods of committing crimes in the sphere of bank cards, the preparatory methods of committing crimes of the given category are detailed.

Keywords: method of preparation, crime, bank card, personality of offender, criminal offense.

Шпіляревич В.В.

ЗАХОДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ БЕЗПЕКИ: ПОГЛЯД У МИНУЛЕ ТА ВИМОГИ СЬОГОДЕННЯ

УДК 343.21

Постановка проблеми. На сьогодні одним із пріоритетних напрямів внутрішньої політики нашої держави є протидія злочинності. У зв'язку з цим розробляються різноманітні заходи впливу на це негативне соціальне явище, одними із яких є кримінально-правові, зокрема заходи безпеки.

Варто зазначити, що кримінально-правові заходи безпеки були відомі нашій державі досить давно, оскільки у тій чи іншій мірі знаходили своє закріплення у кримінальному законодавстві, що поширювало свою дію на її території. Однак іменувалися вони дещо по-іншому – заходи соціального захисту.

Мета статті. У зв'язку з цим метою статті є дослідження правової природи заходів соціального захисту та кримінально-правових заходів безпеки з урахуванням положень чинного у різні історичні періоди кримінального законодавства України та відповідних наукових праць у галузі кримінального права і встановлення тотожності між ними заходами.

Ступінь наукової розробки. Теоретичним підґрунтям вивчення заходів соціального захисту та кримінально-правових заходів безпеки виступають наукові праці О. О. Жижиленка, С. Г. Келіної, М. С. Таганцева, Л. В. Герасимчук, І. М. Горбачової, О. В. Козаченка, В. О. Тулякова, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка та інших.

Виклад основного матеріалу. Заходи безпеки – це різновид заходів кримінально-правового характеру, передбачених КК

України, які від імені держави за мотивованим рішенням суду застосовуються до особи, яка перебуває у «небезпечному стані», з метою запобігання повторному вчиненню нею суспільно небезпечного діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України [1, с. 4, 8, 12].

У процесі свого історичного розвитку кримінально-правові заходи безпеки називалися по-різному: спочатку це були «спеціально-попереджувальні заходи», пізніше – «заходи соціального захисту», з кінця XVIII ст. – «заходи безпеки» (при цьому у кримінальних кодексах різних держав останні іменуються не тільки «заходи безпеки, але й як «інші заходи кримінально-правового характеру», «інші кримінально-правові заходи», «заходи виправлення і безпеки», «кримінально-правові заходи, що не є покаранням» тощо).

Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. вперше на нормативному рівні створило засади формування кримінально-правових заходів безпеки, які могли застосовуватися до окремої категорії осіб – осіб, які перебували у так званому «небезпечному стані» (психічно хворих, неповнолітніх тощо).

Принциповими відмінностями не відрізнялася система кримінально-правових заходів, яка передбачалася Кримінальним Уложенням 1903 р. Зокрема, зазначене вище Уложення розрізняло заходи соціального захисту (заходи безпеки) двох видів [2, с. 271]:

- 1) такі, що призначаються за діяння, які не є злочинами;
- 2) такі, що призначалися як додаткові покарання.

Так, до першої категорії належали заходи, які застосовувалися щодо розумово й морально дефективних осіб, – поміщення до установи на примусове лікування, а до другої категорії – заборона займати певну посаду, займатися певною діяльністю, а також видалення з певного місця (висилка) [2, с. 271]. Коментуючи положення Кримінального Уложення 1903 р., М. С. Таганцев до заходів, які призначаються за діяння, що не є злочинами, відносить [3, с. 204, 205]:

а) заходи щодо божевільних: відповідальний нагляд; поміщення до лікарського закладу;

б) заходи «стосовно неповнолітнього від 10 до 17 років, який вчинив злочинне діяння, але є неосудний», а саме:

- 1) передання під відповідальний нагляд;
- 2) поміщення до виховно-виправного закладу;
- 3) передача до монастиря;
- 4) вирок про направлення до особливих приміщень при в'язницях і арештних будинках.

У радянський період домінуючим нормативно-правовим актом вважалися Керівні засади з кримінального права РРФСР 1919 р., оскільки саме вони забезпечили формування кримінального права за єдиним зразком у всіх республіках радянської держави. Зокрема, у ст. 9 Керівних засад зазначалися мета і завдання застосування заходів кримінально-правового характеру, які полягали у тому, щоб забезпечити безпеку громадського порядку від майбутніх злочинних дій особи, яка вже вчинила злочин, шляхом пристосування до певного громадського порядку, а якщо особа не піддається пристосуванню, то її ізоляцією, а у виключних випадках – фізичним її знищенням.

На підставі встановлених завдань і формується система кримінально-правових заходів впливу на поведінку особи, що вчинила або могла вчинити злочин. Зокрема, у системі заходів кримінально-правового характеру, встановлених ст. 25 Керівних засад з кримінального права РРФСР 1919 р., перше місце відводилося заходам судово-виховного характеру [4, с. 84]:

- а) виселення;
- б) висловлення громадського осуду;
- в) примушування до виконання дій, що не становлять фізичного позбавлення волі (наприклад, пройти курс навчання, оголошення особі бойкоту, відновлення, відшкодування заподіяного збитку, заборона займати певну посаду або виконувати певний вид роботи, примусові роботи без поміщення в місця позбавлення волі).

Крім того, Керівні засади з кримінального права РРФСР 1919 р. у системі кримінально-правових заходів передбачали так звані невизначені вироків тюремного ув'язнення та надавали можли-

вість суду застосовувати до психічно хворих, які вчинили проти-правні діяння, «примусові заходи застереження» [4, с. 84].

КК УСРР 1922 р., який за своїм змістом повністю базувався на Керівних засадах з кримінального права РРФСР 1919 р. також дозволяв суду замість заходів соціального захисту судово-виправного характеру, застосовувати заходи соціального захисту медико-педагогічного характеру [5, ст. 26]. За цим же Кодексом, неповнолітні віком до 16 років підлягали віданню комісій у справах неповнолітніх. До неповнолітніх віком від 14 до 16 років заходи медико-педагогічного характеру могли застосовуватися судом тільки тоді, коли комісія передавала справу до суду з висновком про неможливість обмежитися застосуванням лише зазначених заходів щодо такого неповнолітнього.

У ст. 46 КК УСРР 1922 р. наводилися такі заходи соціального захисту:

- 1) поміщення в установу для розумово відсталих та морально дефектних;
- 2) примусове лікування;
- 3) заборона обіймати ту чи іншу посаду або займатися певною діяльністю;
- 4) видворення з певної місцевості.

Основні засади кримінального законодавства Союзу і союзних республік, що були прийняті 31 жовтня 1924 р., поняттям «покарання» не оперували, а всі заходи кримінально-правового характеру об'єднувалися в одне родове поняття – заходи соціального захисту, однак відмовилися від диференціації цілей їхнього застосування.

Відповідно до ст. 5 Основних засад кримінального законодавства Союзу і союзних республік 1924 р. усі заходи соціального захисту поділялись на три групи [6, ст. 5]:

- а) соціального захисту судово-виправного характеру;
- б) соціального захисту медичного характеру;
- в) соціального захисту медико-педагогічного характеру.

Зокрема, заходи соціального захисту судово-виправного характеру за правовою природою були типу заходами покарання, що передбачені чинним КК України, і вони не могли бути засто-

совані до осіб, які вчинили злочин у стані хронічної душевної хвороби чи тимчасового розладу душевної діяльності, або в такому хворобливому стані, коли не могли усвідомлювати свої дії чи керувати ними, а також і до тих осіб, які хоч і діяли в стані душевної рівноваги, проте до моменту постановлення вироку захворіли на душевну хворобу [6, ст. 7]. У такому випадку до таких осіб могли бути застосовані лише заходи соціального захисту медичного характеру, до яких належали [6, ст. 15]:

- 1) примусове лікування;
- 2) поміщення у медико-ізоляційний заклад.

Заходами соціального захисту медико-педагогічного характеру Основні засади кримінального законодавства Союзу і союзних республік 1924 р. закріплювали [6, ст. 16]:

- а) передачу неповнолітнього під нагляд батьків, усиновителів, опікунів, родичів або інших осіб чи закладів;
- б) поміщення в спеціальний лікувально-виховний заклад.

Чинний на той час Виправно-трудоий кодекс УРСР, що був прийнятий 23 жовтня 1925 р., передбачав такі заклади для застосування заходів соціального захисту медико-педагогічного характеру [7, ст. 46]:

- 1) трудові будинки для неповнолітніх правопорушників;
- 2) трудові будинки для правопорушників із робітничо-християнської молоді.

У ч. 3 ст. 10 Основних засад кримінального законодавства Союзу і союзних республік 1924 р. зазначалось, що примусові заходи виховного характеру могли бути застосовані судом до особи, яка не досягла 18-річного віку, у випадку вчинення нею злочину, що не становить значної суспільної небезпеки, за наявності можливості її виправлення без застосування покарання [7, ч. 3 ст. 10].

КК УРСР 1927 р., відповідно до положень Основних засад кримінального законодавства Союзу і союзних республік 1924 р., із деякими редакційними уточненнями аналогічно поділяв усі заходи соціального захисту на такі ж групи [8, ст. 11; 9, ст. 11]. Водночас у ст. 7 Кодексу зверталася увага на те, що метою застосування відповідних заходів до осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, було [8, ст. 7; 9, ст. 7]:

- а) загальне попередження злочинності;
- б) позбавлення їх можливості вчиняти нові злочини;
- в) пристосування таких осіб до умов вільного співжиття трудящих.

Щодо заходів соціального захисту медико-педагогічного характеру, то вони застосовувалися до соціально небезпечного правопорушника у випадках, коли ця небезпечність зумовлювалася:

- а) відсутністю або недостатністю виховного нагляду над ним;
- б) патологічною (хворобливою) психічною організацією;
- в) тими та іншими обставинами разом.

Тобто основним завданням зазначених заходів було виправлення неповнолітніх шляхом виховних і лікувальних заходів.

КК УРСР 1960 р. у статті, що визначала його завдання та підстави кримінальної відповідальності, не передбачав жодних інших кримінальних заходів державного примусу, окрім покарання [10, с. 7, 9]. Це пояснюється тим, що він базувався на класових цінностях і як наслідок ідеї класової шкоди детермінували розрив кримінального права з ідеями «соціального захисту» і «небезпечного стану» особи. Однак, незважаючи на це, існувало чимало примусових заходів, які не належали до системи покарання. Так, найбільш детально у КК УРСР 1960 р. були представлені примусові заходи медичного характеру, піклування родичів або опікунів з обов'язковим лікарським наглядом та примусові заходи виховного характеру. Зокрема, примусове лікування могло здійснюватися у психіатричних лікарнях загального і спеціального типів залежно від характеру психічного захворювання, небезпечності особи для суспільства і тяжкості вчинених суспільно небезпечних діянь. До осіб, які після вчинення злочину захворіли на психічне захворювання, за рішенням суду могли застосовуватися такі види примусових заходів медичного характеру [11, ч. 1 ст. 13]:

- 1) направлення до психіатричної лікарні загального типу;
- 2) направлення до психіатричної лікарні спеціального типу;
- 3) передання на піклування родичам чи опікунам з обов'язковим лікарським наглядом.

Як критерій для диференціації заходів виступав ступінь суспільної небезпечності психічно хворого.

Проте Указом Президії ВР УРСР від 10 лютого 1988 р. № 5397-ХІ «Про внесення змін і доповнень до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів Української РСР» [12] система цих заходів була змінена, а саме до них почали включати:

- а) направлення до психіатричної лікарні зі звичайним наглядом;
  - б) направлення до психіатричної лікарні з посиленням наглядом;
  - в) направлення до психіатричної лікарні з суворим наглядом.
- Тобто внесені зміни диференціювали види лікувальних закладів.

Можливість передачі на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом не розглядалася вже як різновид примусових заходів медичного характеру.

У юридичній науці проблема дослідження поняття заходів соціального захисту та кримінально-правових заходів безпеки однозначно не вирішена.

Так, А. Принс стверджував, що викоринити злочинність людству навряд чи вдасться, але суспільство може виробити заходи захисту від суспільно небезпечних проявів. При цьому учений, виступаючи активним прихильником соціальних перетворень основних шляхів впливу на злочинність, вбачав за доцільне у систему заходів соціального захисту відносити [13, с. 100, 101]:

- а) загально-соціальні заходи;
- б) судові;
- в) пенітенціарні.

Ф. Фон-Ліст виділяв випадкових та постійних злочинців (які здатні до виправлення, невинуваті та природжені). Внаслідок цього, кримінально-правові заходи, що необхідно застосовувати до випадкових злочинців, спрямовані, перш за все, на залякування особи, а ті, які застосовуються до постійних злочинців – на виправлення та знешкодження, що позбавлять таких осіб можливості вчинення нового злочину. Більше того учений зазначав, що покарання, враховуючи ступінь вини, для звичного злочинця є недостатнім, як і замало самої відплати в якості мети покарання, необхідний ще й захист суспільства від суспільно небезпечного

посягання, яке може бути вчинено у майбутньому [14, с. 77]. З цією метою Ф. Фон-Ліст виділяв наступну систему заходів соціального захисту від потенційних злочинців [14, с. 79]:

1) заходи пристосування (*mesures d'adaptation* – пристосувати особу до суспільного життя) – заходи, які повинні припинити свою дію, якщо після закінчення встановленого часу їх застосування не досягли своєї мети;

2) заходи усунення (*mesures d'elimination* – заходи вилучення особи з суспільних відносин) – заходи, які повинні тривати до того часу, доки особа залишається у “небезпечному стані”.

Практично аналогічними з цього приводу були позиції й Г. Гарда [15] та І. Я. Фойницького [16] та ін.

Найбільш конкретно виокремив види осіб, які перебувають у «небезпечному стані», учений соціологічної школи О. О. Жижиленко, класифікуючи заходи соціального захисту, які передбачені кримінальним правом Російської імперії. Зокрема, на його думку, такими особами є [17, с. 307]:

а) особи, які потребують видалення у певну місцевість або з певної місцевості;

б) особи, які потребують лікування (божевільні, особи зі зменшеною осудністю, алкоголіки);

в) особи, які потребують примусового виховання (неповнолітні злочинці);

г) особи, які потребують трудового перевиховання (злиденні, тунеядці тощо);

г) злочинці-рецидивісти.

У сучасний період І. М. Горбачова у дисертаційній роботі, присвяченій проблемі заходів безпеки у кримінальному праві, що здійснена у порівняльно-правовому аспекті, заходами безпеки у кримінальному праві називає заходи обмежувального характеру, що застосовуються від імені держави за мотивованим рішенням суду до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом, і становить небезпеку для суспільства [18, с. с. 56, 196]. Варто зазначити й те, що під час аналізу наукової роботи зазначеної вище ученої простежується виокремлення нею, поряд із заходами безпеки, заходів соціального захи-

сту як самостійної групи заходів кримінально-правового характеру, які спрямовані на відмежування суспільства від суспільно небезпечної активності осіб, що перебувають у небезпечному для суспільства стані і не підлягають кримінальній відповідальності [18, с. 50].

Про заходи соціального захисту йдеться й у наукових працях О. О. Жижиленка [17], Л. В. Герасимчук [19] і В. О. Тулякова [20]. Зокрема, О. О. Жижиленко, заходами соціального захисту називає заходи, які застосовують до осіб, що вчинили злочинне діяння, і які, не виражаючи особливої оцінки вчиненому, пов'язані лише з особливими психологічними властивостями цих осіб, спрямовані на попередження вчинення ними нових злочинних діянь шляхом впливу на них через вторгнення до сфери їх правових благ [17, с. 244].

На думку Л. В. Герасимчук і В. О. Тулякова, за правовою природою до останніх належать примусові заходи медичного характеру, які застосовуються до неосудних осіб [20, с. 10], та примусові заходи виховного характеру, що застосовуються до малолітніх [19, с. 81; 20, с. 10].

Висновки. Звичайно кожна думка має право на існування, однак виокремлені зазначеними вище ученими заходи соціального захисту доцільніше включати у систему так званих кримінально-правових заходів безпеки. Це обумовлено тим, що на сьогодні не слід виділяти заходи соціального захисту як окрему самостійну групу заходів, оскільки цей термін є історично давнім поняттям, так як до моменту прийняття чинного КК України ними вважався будь-який кримінально-правовий вплив на злочинця, а саме судово-виправні, медичні та медико-педагогічні заходи.

Таким чином, кримінально-правові заходи безпеки – це самостійні заходи, функціонування яких обумовлено сучасними вимогами розвитку кримінально-правової політики нашої держави і спрямовані на досягнення завдань КК України.

1. Шпілярович В. В. Кримінально-правові заходи безпеки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / В. В. Шпілярович. – Львів, 2015. – 20 с.

2. Уголовное уложение от 22 марта 1903 года // Российское законодательство X–XX веков: в 9-ти т. / под общ. ред. О. И. Чистякова. – М., 1994. – Т. 9. – С. 265–313.
3. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекции: Часть Общая: в 2-х т. / Н. С. Таганцев; сост. и отв. ред. Н. И. Загородников. – М., 1994. – Т. 2 – 393 с.
4. Шишов О. Ф. Руководящие начала по уголовному праву РСФСР 1919 года – памятник советской уголовно-правовой мысли / О. Ф. Шишов // Правоведение. – 1980. – № 3. – С. 83–88.
5. Борьба с преступностью в Украинской ССР 1917–1925 гг.: в 2-х т. – К., 1927. – 135 с.
6. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917–1925 гг.; под ред. И. Т. Голякова. – М., 1953. – 463 с.
7. Собрание узаконений УССР / ВВС УССР. – 1935. – № 22. – Ст. 126.
8. Уголовный кодекс УССР в ред. 1927 г. – 2-е изд., офиц. – Харьков: Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1927. – 135 с.
9. Уголовный кодекс УССР: официальный текст с изменениями на 1 июля 1942 г. и с приложением постатейно-систематизированных материалов. – М., 1942. – 104 с.
10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України (за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного суду України на 25 травня 1994 р.) / гол. редактор В. С. Ковальський. – К.: Юрінком – редакція Бюлетеня законодавства і Юридичної практики, 1994. – 880 с.
11. Уголовный кодекс УССР от 28 декабря 1960 года // ВВС УССР. – 1961. – № 2. – Ст. 14.
12. Про внесення змін і доповнень до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів Української РСР: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 10 лютого 1988 р. № 5397–XI // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1988. – № 8. – Ст. 212.
13. Принс А. Преступность и репрессия: уголовно-юридический очерк / А. Принс; пер. под ред., с предисл. и примеч. В. В. Прижевальского. – М., 1898. – 210 с.
14. Фон-Лист Ф. Учебник уголовного права. Общая часть / Ф. Фон-Лист; пер. Ф. Ельяшевич, предисл. М. В. Духовской. – М., 1903. – 358 с.
15. Тард Г. Преступник и преступление / Г. Тард; пер. Е. Выставкиной; под ред. М. Н. Гернета. – М., 1906. – 324 с.

16. Фойницький І. Я. *Учення о наказанні в зв'язі з тюрмоведенням: учебное пособие / И. Я. Фойницький.* – М., 2000. – 464 с.
17. Жижиленко А. А. *Наказание. Его понятие и отличие от иных правоохранительных средств / Александр Александрович Жижиленко.* – Петроград, 1914. – 676 с.
18. Горбачова І. М. *Заходи безпеки у кримінальному праві України (порівняльно-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Ірина Михайлівна Горбачова.* – Одеса, 2008. – 245 с.
19. Герасимчук Л. *Деякі аспекти застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх / Л. Герасимчук // Юридична Україна.* – 2011. – № 10. – С. 77–82.
20. Туляков В. О. *Апроксимація у кримінальному законодавстві / В. О. Туляков // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць.* – Вип. 47. – Одеса, 2009. – С. 7–11.

Шпіляревич В.В. Заходи соціального захисту та кримінально-правові заходи безпеки: погляд у минуле та вимоги сьогодення

Стаття присвячена дослідженню та аналізу окремих питань, що стосуються поняття заходів соціального захисту та кримінально-правових заходів безпеки. Автор статті, розкриваючи правову природу зазначених вище заходів, констатує, що на сьогодні недоцільно виділяти заходи соціального захисту як окрему самостійну групу заходів, оскільки цей термін є історично давнім поняттям, так як до моменту прийняття чинного КК України ними вважався будь-який кримінально-правовий вплив на злочинця. Як висновок, кримінально-правові заходи безпеки – це самостійні заходи, функціонування яких обумовлено сучасними вимогами розвитку кримінально-правової політики нашої держави і спрямовані на досягнення завдань КК України.

Ключові слова: заходи соціального захисту, кримінально-правові заходи безпеки, судово-виправні заходи, медичні заходи, медико-педагогічні заходи.

Шпіляревич В.В. Меры социальной защиты и уголовно-правовые меры безопасности: взгляд в прошлое и требования настоящего

Статья посвящена исследованию и анализу отдельных вопросов, касающихся понятия мер социальной защиты и уголовно-правовых мер безопасности. Автор статьи, раскрывая правовую природу указанных выше мер, констатирует, что на сегодня нецелесообразно выделять меры социальной защиты как отдельную самостоятельную группу мер, поскольку этот термин исторически давним понятием, так как к моменту принятия действующего УК Украины ними считалось любое уголовно-правовое воздействие на преступника. Как вывод, уголовно-правовые меры безопасности – это самостоятельные меры, функционирование которых обусловлено современными требованиями развития уголовно-правовой политики нашего государства и направлены на достижение задач УК Украины.

Ключевые слова: меры социальной защиты, уголовно-правовые меры безопасности, судебные-исправительные меры, медицинские мероприятия, медико-педагогические мероприятия.

Shpilyarevych V.V. Measures of social protection and criminal security measures: a look into the past and present demands

The article dedicated to research of some specific issues related to the concept of social protection and criminal security measures. The author revealing the legal nature of these measures, states that nowadays it is impractical to define social protection measures as a separate independent group action. As the term, “social protection measures” is historically ancient notion and to the moment of adoption of current Criminal Code of Ukraine, they considered to be as any type of criminal legal effect on the offender. As a conclusion, criminal security measures – are independent measures, functioning of which depends from modern requirements of penal policy of our state and called to achieve the objectives of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: social protection measures, criminal security measures, judicial and correctional measures, health measures, medical and educational measures.